

ONA IR MARCELĖ JURGAUSKAITĖS – KNYGNEŠĖS IR DARAKTORĖS

VIKTORAS URBONAS

Radviliškio rajono Šiaulėnų apylinkė Lietuvai yra davusi nemažai žymių žmonių¹. Iš čia kilę Juozas Silvestras Dovydaitis – pobaudžiavinio laikotarpio rašytojas, etnografinio veikalo „Šiaulėniškis senelis“ autorius; Marcelinas Šikšnys-Šiaulėniškis – rašytojas ir pedagogas; Balys Buračas – žymus kraštotyrininkas; Aldona Ragauskaitė – dainininkė ir režisierė; Aurelija Ragauskaitė-Macevičienė – teatro režisierė. Šalia jų tame krašte gyveno ir dvi kuklios moterys – Ona ir Marcelė Jurgauskaitės – XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios liaudies švietėjos, palikusios ryškų pėdsaką ne tik Šiaulėnų apylinkėje, bet ir už jos ribų.

Ona ir Marcelė Jurgauskaitės gimė Šiaulių valsčiaus Kudinų kaime valstiečių Juozo ir Teklės šeimoje. Troba stūksojo miške, apie 5 kilometrus iki artimiausio Šiaulėnų miestelio. Šeimoje dar augo Jugis ir Povilas.

Ona Jurgauskaitė gimė 1866 m. balandžio 12 d. Skaityti ją mokė tėvas, vėliau 9 metų lankė Šiaulių rusų pradžios mokyklą. Būdama 26 metų, pradėjo šeimininkauti pas kunigą Feliksą Sereiką. Šioje aplinkoje ji gerai išmoko skaityti ir rašyti lietuviškai. Lietuviškos spaudos draudimo metais tai buvo vertybė, kurią pasiekdavo ne kiekvienas kaimiečio vaikas. Kudinų kaimo valstiečiai, nenorėdami leisti savo vaikų į rusiškas mokyklas, nutarė atidaryti slaptą lietuvišką mokyklą pas Jurgauskus². Kunigas Feliksas Sereika priešekino joje daraktoriant Oną Jurgauskaitę³. Ona ėmėsi daraktorės darbo ir jį dirbo 17 metų: nuo 1889 m. iki 1905 m. Daraktoriavo įvairiose vietose: Šiaulių valsčiaus Kudinų kaime – trejus, Žarėnų valsčiaus Medingėnų kaime – penkerius, Darbėnų valsčiaus Laukšdonių kaime – dvejus, Šiluvos valsčiaus Tytuvėnų miestelyje – ketverius, Šimkaičių valsčiaus Ylakių kaime – ketverius metus⁴.

Slaptą mokyklą lankė 10–12 vaikų, daugiausia mergaitės. Mokė namuose. Mokslo trukdavo nuo lapkričio iki balandžio mėnesio iš viso 5–6 metus. Mokė poterių, skaityti ir skaičiuoti. Žinių sėmėsi iš lietuviško elementoriaus „Lietuviškas pradžia-

¹ Šienauskas V. Knygnešė iš Kudinų // Komunizmo aušra. 1973, birž. 23.

² Narvidas R. Knygnešių takais... // Leninietis (Šiauliai-Radviliškis). 1960, lapkr. 19.

³ Balevičienė M. Daraktorių biobibliografinis žodynas : diplominis darbas / VVU Kauno vak. sk. Kaunas, 1971. P. 48.

⁴ Merkys V. Knygnešių laikai, 1864–1904. Vilnius, 1994. P. 311–312; Iš daraktorės Onos Jurgauskaitės anketos, saugomos Šiaulių „Aušros“ muziejuje // Balevičienė M. Daraktorių bibliografinis žodynas. Kaunas, 1971. P. 48.

mokslis mažiems vaikams aukščiau ir žemaičių lietuvių“ (Vilnius, 1896 m.). Aritmetikos mokėsi iš „Užduotyno“ (Tilžė, 1885 m.), „Keturių svarbiausiųjų veiksmų aritmetikos“ (Tilžė, 1886 m.)⁵. Žiemą mokydavo poterių ir pažinti raides, kitais metais pradėdavo skaityti knygą ir tik vėliau skaičiuoti. Rašė lentelėse grifeliais. Už mokymą atlyginimo neėmė.

Marcelė Jurgauskaitė Juozo ir Teklės šeimoje buvo jauniausia. Gimė 1876 m. Penkerių metų ji pradėjo piemenauti Šiaulėnų dvare, paaugusi – dirbti kitus dvaro darbus. Ilgai tarnavo pas dvarininką Joną Šemetą⁶, jo kambarine buvo Marcelės mama.

Skaityti ir rašyti mokė vyresnė sesuo Ona ir mama. Kaimo skerdzius Keturakis papasakojo jai daug pasakų, legendų apie Šiaulėnų apylinkės kalnelius, raistus, miškus, apie sunkią baudžiavos gadynę, turkų karą, 1863 m. sukilimą, padainavo daug senovės dainų. Nemažai šių pasakojimų Marcelė Jurgauskaitė užrašė ir saugojo. Liaudies dainas užrašinėjo ir iš kitų asmenų. Vėliau pati pradėjo kurti pasakas ir dainas. Rašė eiles. Jaunystėje labai mėgo skaityti.

Lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu jau minėtas Šiaulėnų kunigas Felikas Sereika įtraukė Marcelę Jurgauskaitę į knygnešystės darbą. Marcelė susipažino su rašytoja Žemaitė. R. Narvidas yra aprašęs Marcelės Jurgauskaitės pasakojimą apie susitikimus su rašytoja ir knygnešio darbą. Marcelė kalbėjusi: „Nuvažiuodavau pas seserį Oną į Tytuvėnus. Ten atvykdavo Julija Žemaitė ir perduodavo man rankraščius. Juos paėmusi, vykdavau į Kurtuvėnus, o iš čia diližanu į Tauragę. Tauragėje man sieną pereiti padėdavo vietinis gyventojas Jurgis Pilypas. Jis mane aprūpindavo Tauragėje išduotu pasu, po to sėsdavome į ratus ar roges ir važiuodavome į Prūsus, nes tauragiškiai galėdavo laisvai važinėti per sieną. Tilžėje atiduodavau rankraščius ir paimdavau laikraščius, kuriuos sudėdavome į ratuose įrengtą slėptuvę po dvigubu dugnu. Taip vėl grįždavome į Lietuvą. Žinoma, kratydavo žandarai pasienyje, bet nieko nerasdavo. Grįžusi išvežiodavau spaudinius į Šiaulėnus, Grinkiškį, Baisogalą, Radviliškį“⁷.

Marcelė buvo drąsi. Šimtmetis senolis Juozas Jurgauskas pasakoja, kad kartą Marcelė suorganizavo vyrus Šiaulėnų bažnyčioje suspausti uriadniką (policijos viršininką), o pati ant jo nugaros prisegė lapą su užrašu: „Platinu draudžiamas knygas“. Kilo šurmulyš. Susigėdęs ir pasipiktinęs uriadnikas iš bažnyčios pabėgo. Marcelė buvo praminta drąsuole. Tik labai gaila, kad niekas nebeprisimena nė vieno platintos knygos pavadinimo. Atsimena tik laikraščius „Aušra“, „Varpas“ ir „Apžvalga“.

1892 m. Tilžėje įvyko rašytojų ir knygnešių surengtas vakaras. Į vakarą buvo pakviesta ir Marcelė Jurgauskaitė. Čia ji papasakojo apie lietuviškos spaudos platiniimą, skaitė savo kūrybos eiles.

⁵ Merkys V. Knygnešių laikai. Vilnius, 1994. P. 311–312; Daraktorės Onos Jurgauskaitės anketa.

⁶ Jis finansavo Šiaulėnų bažnyčios statybą: lentelėje ant bažnyčios sienos jis įamžintas kaip Jonas Šemiota.

⁷ Narvidas R. Knygnešių takais...

Mirus brolio Povilo žmonai, Marcelė Jurgauskaitė iš Kudinų persikėlė į to paties Šiaulių valsčiaus Kalnų kaimą. Augino tris mažus brolio vaikus (Pranutę, Benediktą ir Antanuką) ir tęsė knygnešės darbą. Visi gyveno skurdžiai, todėl suaugusi Pranutė ir Antanukas mirė džiova.

Lietuviškos spaudos ir lietuviškų mokyklų draudimo laikais Marcelė Jurgauskaitė, kaip ir sesuo Ona, subūrė vietinius vaikus ir savo troboje (Kudinų kaime) mokė lietuviško rašto – buvo daraktorė⁸. Susirinkdavo apie 10 vaikų, daugiausia mergaičių. Atlyginimo už mokymą neimdavo. Pragyveno iš ūkio. Miškinga vietovė, atitolusi nuo Šiaulėnų miestelio, šiam darbui buvo patogi. Žandarai Marcelės troboje neapsilankė. Kilus įtarimui, mokinius slėpdavo kamaroje (pristatydama malti grūdus) arba kamine, kur rūkydavo mėsą. Daraktorė versdavo vaikus dirbti darbus ir už neklusnumą, nesimokymą.

Garsus iš knygų reikėjo išdainuoti („silabizavoti“). Pavyzdžiui: Me-a=ma, me-a=ma=mama; Ka=a=ka, tē-ē=tē=katė. Be lietuvių kalbos, mokė šiek tiek skaičiuoti ir įvairiausių rankdarbių.

Yra žinių, kad rankdarbius mėgo ir pati Marcelė. Užpildydama daraktorių anketą, ji sakiusi⁹, kad už gražius audinius 1905–1914 m. jai įteiktas diplomas ir du pagyrimo raštai. Senolis Juozas Jurgauskas kalba, kad Marcelė austi nemokėjo, o audiniais garsėjusi Elžbietos Jurgauskaitės sūnaus Jono žmona Ieva Niparaitė.

Marcelė labai mėgo dainuoti. Dainuodavo liaudies dainas. Mėgo patriotinę tematiką. 1905–1906 m. revoliucinio judėjimo metu ji dainavo:

Drąsiai, draugai, mes
sustosim,
Ginti teisybės, šviesos,
Drąsiai lig galo kovosim
Su priešais laisvės,
skriaudos.

Mus išauklėjo vergija
Tarp darbininkų luomos.
„Laisvė, lygybė,
brolybė“ –
Tai mūsų devizas kovos.

Mes, susibūrę kaip vienas
Kovosim už laisvę mūs.
Patys padirbsim patronus,
Patys padirbsim ginklus¹⁰.

⁸ Iš daraktorės Marcelės Jurgauskaitės anketos (žinias pateikė pati daraktorė, o užrašė Šiaulių pradžios mokyklos mokytojas Petrauskas 1936 m. spalio 10 d.) // Balevičienė M. Daraktorių biobibliografinis žodynas. Kaunas, 1971. P. 47.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Narvidas R. Knygnešių takais...

Pasenusią Marcelę Jurgauskaitę prižiūrėjo Kudinių kaime tebegyvenanti Bronė Bačiauskienė. Ji Marcelę Jurgauskaitę charakterizuoja kaip labai gero, švelnaus ir linksmo būdo. Marcelė gyvensi labai kukliai, bet niekada nedejuodavusi. Pinigus laikiusi galvažudžiais ir jų netaupiusi. Daug laiko praleisdavusi rašydama, pati viena deklamuojama ir dainuojama.

Kai paseno, paaikšėjo, kad jos knygnešivimo ir daraktoriavimo stažas neatitinka nuostatų pensijai gauti. Skurdo prispausta ji kreipėsi į vaikystės draugą Marceliną Šikšnij. Šis išrūpino jai kuklią pensiją. Siūsdavo sveikinimus, retkarčiais pinigų¹¹. Tokią paramą Marcelė Jurgauskaitė vertino su gauduliu. Marcelinui Šikšniui ji rašė: „Kaip mes džiaugemės su Dulinskiene, kad nesididžiovot musu senuciu aplankiti paklausti musu pasiskundimu sunke gyvenimo pabaiga ir suteikti paselpa pinigine... Dulinskiene kaip atneša iš pačtos 50 rublu gulėdama lovoi iškele rankas in aukšta ašaroms apsipilusi... Jai nie Tamstos pagelba, gal bučiau jau in kapus nuvažiavusi. Su pagarba Marcelė Jurgauskaitė ir M. Dulinskiene 1959 metai sause mense, 3 diena“¹².

Prieš mirtį sirgdama rašė prisiminimus apie senovę. Paskutiniąsias gyvenimo dienas Marcelė Jurgauskaitė praleido pas giminaitį Juozą Bracą Kalną kaime. Ten 1961 m., sulaukusi 85 metų, ji ir mirė. Juozas Bracas prisimena, kad Marcelė Jurgauskaitė nepaprastai mėgo rašyti. Rašė drebančia ranka. Rašysena buvo sunkiai įskaitoma. Todėl prašydavo šiaulėniškio Kazio Mikalčiaus perrašyti. Dalį rankraščių yra perrašęs Juozas Jurgauskas. Pasak Juozo Braco, prieš pat mirtį Marcelė Jurgauskaitė paprašė paduoti krepšį („karzinką“), kuriame buvo jos knygelės, rankraščiai ir kiti popieriai. Paskutinį kartą apčiupinėjusi, apžiūrėjusi lyg brangiausią turtą, ji greitai mirė. Juozas Bracas dar paklausęs, ar nereikėtų krepšio įdėti į karstą. Marcelė atsakiusi – nereikia.

Marcelė Jurgauskaitė palaidota Šiaulėnų miestelio kapinėse. Šalia kapo stūkso aukštas akmens kryžius, kurį pati pastatė anksčiau mirusiai seseriai Onai, broliui Povilui ir Povilo vaikams Antanukui, Benediktui ir Pranutei. Prieš kryžių – du antkapiai. Šalia Marcelės ir Onos kapo laidojami kiti Jurgauskai.

Prie kapo kartą per metus susirenka Šiaulėnų vidurinės mokyklos mokiniai. Mokytojas pasakoja apie įžymią knygnešę, liaudies švietėją, dainų ir pasakų rinkėją, kaimo poetę Marcelę Jurgauskaitę. Ona Jurgauskaitė neminima, nes šiaulėniškiai kažkodėl apie ją nieko nežino.

Kapą prižiūri nuo 1994 m. Šiaulėnuose gyvenanti (globojanti tėvą Juozą Jurgauską) Marcelės tėvo brolio Prano sūnaus Juozo dukra Zita Jurgauskaitė-Urbonienė.

Marcelės Jurgauskaitės rankraščiai ir nuotraukos išsibarstė. Vieni pasakoja (Šiaulėnų vidurinės mokyklos buvusi istorijos mokytoja, kraštotyrininkė, dabar pensininkė E. Černiauskienė), kad jos rankraščius sudeginę giminės kaip nevertingus popierius, kiti (kaip Juozas Jurgauskas) – kad juos pasiėmęs rašytojas Vytautas

¹¹ Paulavičienė R. Marcelino Šikšnio žemėje // Knygnešių krivulė. 1990, rugs. 27.

¹² Ten pat.

Petkevičius, dirbęs Radviliškio rajone. Keletą nuotraukų turi giminaitis Eugenijus Jurgauskas – ilgametis Radviliškio rajono Kultūros skyriaus vedėjas. Viena nuotrauka išliko Juozo Jurgausko šeimos albume. Dalis medžiagos saugoma Šeduvos kraštotyros muziejuje. Kraštotyriinį darbą apie Marcelę Jurgauskaitę turi Šiaulėnų vidurinė mokykla¹³.

Vytauto Merkio knygoje „Knygnešių laikai“ ir „Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias“¹⁴ apie Marcelę Jurgauskaitę nerašoma, jos pavardė neminama.

Ona ir Marcelė Jurgauskaitės buvo ryškūs švietuliai tuometiniame Lietuvos kaime. Įamžinant taurų seserų atminimą, reikėtų prie kapo kryžiaus pritvirtinti lentelę: „Čia ilsisi liaudies švietėjos Ona ir Marcelė Jurgauskaitės“.

Vilniaus universiteto
Bibliotekininkystės katedra

Įteikta
1996 m. vasario mėn.

ONA AND MARCELĖ JURGAUSKAITĖ – THE BOOK SPREADERS AND TEACHERS

VIKTORAS URBONAS

S u m m a r y

Ona and Marcelė Jurgauskaitė were enlighteners of Lithuanian people at the end of the XIX century and the beginning of the XX. Their activities left an impressive mark in the Šiaulėnai district, and outside this district.

Ona Jurgauskaitė was a teacher between 1889–1905, in the villages of Šiaulėnai, Žarėnai, Darbėnai, Šimkaičiai, and Tytuvėnai.

Marcelė Jurgauskaitė was an active book spreader. She carried forbidden Lithuanian books from Tūžė and spread them in the towns of Šiaulėnai, Grinkiškis, Baisogala, and Radviliškis. She was also a teacher in the village of Kudinai (district of Šiauliai).

Both of them were buried in the cemetery of Šiaulėnai.

¹³ Knygnešė – Marcelė Jurgauskaitė / sudarė ir apipavidalino Šiaulėnų vid. m-klos mokinė, MMD Kraštotyros sekcijos narė Zita Andreikytė ; darbo vad. mokyt. Č. Kantauskas. Šiaulėnai, 1987. 18 lapų ; 1 port. nuotrauka (7 nuotraukos išplėstos). – Medžiaga surinkta 1970 ir 1971 m.

¹⁴ Merkys V. Knygnešių laikai. Vilnius, 1994. 419 p.; Merkys V. Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias, 1864–1904 m. Vilnius, 1994. 581 p.